

Lotte Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt, 2008. – 272 pp. ISBN 978 90 77503 92 8. € 22,50

In 1795 vielen Franse troepen Nederland binnen, en met behulp van de Franse revolutionairen werd de Bataafse Republiek geïnstalleerd: met de laatste Stadhouder, Willem v, verdween ook het ancien regime. In 1805 werd het bestuur echter radicaal gecentraliseerd: Rutger Jan Schimmelpenninck nam de taak van raadpensionaris op zich. Nauwelijks een jaar later werd Nederland een koninkrijk met Lodewijk Napoleon, de broer van *le petit caporal*, als vorst. In 1811 werd Lodewijk Napoleon aan de kant geschoven en werd Nederland ingelijfd in het grote Franse keizerrijk: Nederland verloor haar zwaar bevochten onafhankelijkheid. Napoleon verdween definitief van het toneel in 1815, en Willem I werd Koning der Nederlanden. In 1830 scheurde België zich af.

Stellen dat de vroege negentiende eeuw een woelige tijd was, is een understatement van formaat. Toch is het in deze tijd dat Nederland een moderne natiestaat geworden is, ondanks de steeds wisselende heersers. Nieuwe meesters, nieuwe wetten, zo luidt het cliché. Maar ook nieuwe geschiedenissen, want – om nog een cliché te gebruiken – de geschiedenis wordt geschreven door de overwinnaars. Dat dé geschiedenis niet bestaat, is al lang geen wereldschokkende gedachte meer. Het verleden wordt telkens opnieuw op een bepaalde manier voorgesteld, en die voorstelling is vaker wel dan niet politiek gekleurd. Vooral in tijden waarin een nieuwe natie zich presenteert (en profileert) wordt het zogenaamde ‘nationale verleden’ ingezet ter legitimatie van het nieuwe vaderland en haar bestuurders. Meer en explicieter dan de historicus permitteert de literaire auteur zich daarbij een grote vrijheid. Hij selecteert een specifieke episode en een specifieke figuur, hij stelt die figuur in een bepaald daglicht, dicht hem of haar gevoelens, gedachten, een persoonlijkheid toe. Zo’n ‘persoon’ kan dan als lichtend voorbeeld voor de lezer voorgesteld worden, ter ondersteuning van de machthebbers (of net integendeel, als oproep tot verzet).

Die gedachte staat centraal in *De verheerlijking van het verleden*, de studie van Lotte Jensen over de relatie tussen natievorming en heldenverering in de negentiende-eeuwse Nederlandse literatuur. Jensen haalt – niet verwonderlijk – Helmers aan, die in zijn *instant classic* nationale epos *De Hollandsche natie* (1812) uitroept: ‘Bemint uw vaderland, vereert uw voorgeslacht!’ Dat in die liefdesrelatie tussen vaderland en ver-

leden een bijzondere rol weggelegd was voor de literatuur, is uitvoerig betoogd door Joep Leerssen in *De bronnen van het vaderland* (2006). Leerssen blijft echter op de vlakte wat betreft de concrete literaire werken: hij besteedt veel aandacht aan de *Reinaert* als bron van nationale trots, maar over contemporaine Nederlandse literaire teksten die het vaderland verheerlijkten is bij hem weinig terug te vinden. Lotte Jensen concentreert zich net wel op die vaderlandslievende literatuur. Ik gebruik met opzet het woord ‘vaderlandslievend’, en niet ‘nationalistisch’, omdat de twee sinds 1933 geen synoniemen meer mogen zijn: voordat ‘nationalisme’ besmet werd door het ‘Nationalsozialismus’ ging het in de eerste plaats van zichzelf uit en impliceerde het geen afkeer of haat tegenover anderen – wat niet wegneemt dat er vrijuit de spot gedreven werd met andere nationaliteiten (met clichés die vandaag nog steeds bestaan, trouwens).

Jensen leest vroeg-negentiende-eeuwse teksten ‘in dialoog met de tijd waarin ze geschreven zijn’ (p. 11). De literaire tekst is een antwoord op de contemporaine werkelijkheid, maar grijpt ook in in die werkelijkheid, of doet daar toch een poging toe. Na de vele schermutselingen, burgeroorlogen en omwentelingen van de late achttiende eeuw was Nederland ontredderd, en de opstoot aan nationalistische gevoelens in *De Hollandsche natie* kan gezien worden als een rechtstreekse reactie op de annexatie van Nederland door het Franse keizerrijk van Napoleon. De eigen identiteit moest geaffirmeerd worden, en het glorieuze verleden moest de Nederlander fierheid over zijn nationale identiteit inboezemen. Als Helmers de deugdzaamheid en moed van Michiel de Ruyter bezingt, roept hij tegelijkertijd de eigentijdse Nederlander op daar een voorbeeld aan te nemen.

Ook andere grootheden uit de Gouden eeuw, zoals Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt, passeren de revue in *De verheerlijking van het verleden* – Jensen verbindt deze controversiële figuren op overtuigende wijze met de liberalisering van het Nederlandse politieke bedrijf (en het verzet daartegen) uit de jaren 1820. Maar ze besteedt ook aandacht aan de vaak onderbelichte rol van vrouwen als held van het vaderland. De daadkracht van een Kenau Hasselaar, strijdend op de wallen van Haarlem, bleek echter moeilijk te rijmen met het rolpatroon dat de auteurs voor ogen hadden; de liefdadigheid van Haesje Claes, de stichtster van het Burgerweeshuis, beantwoordde veel beter aan dat beeld. Typerend is bij voorbeeld hoe Jacoba van Beieren geportretteerd werd: enkel de patriotse Adriana van Overstraten beklemtoonde haar rol als politica. In alle andere literaire teksten waarin zij een

hoofdrol speelde (van bij voorbeeld Petronella Moens – nochtans een ‘vriendin van het vaderland’ – en Jacob van Lennep) staat haar tragische liefdesleven centraal: Jacoba werd slechts 35 jaar oud, maar huwde vier keer. Dit werd voorgesteld als een wanhopige zoektocht naar de ware liefde, terwijl tegenstanders (zoals Willem Bilderdijk) haar een ongepast wulpse levensstijl verweten – hedendaagse bronnen gewagen eerder van politiek opportunisme. Dit alles zorgde ervoor dat Jacoba vaak in literaire teksten opdook, maar zelden naar voren geschoven werd als een icoon van Nederlands burgerschap, want de historische held (en heldin) diende een wezenlijk kenmerk van de Nederlandse identiteit te belichamen.

Dit soort gewrongen representaties wijst erop dat niet zozeer de ‘historische waarheid’ als wel de voorbeeldrol van de historische figuur voor de negentiende-eeuwse Nederlander centraal stond. Doorheen Jensens boek worden verschillende vaderlandse deugden blootgelegd, waardoor gaandeweg een beeld gecreëerd wordt van de ‘ideale Nederlander anno ca. 1800-1850’. Het slothoofdstuk is gewijd aan degene die alle bewonderenswaardige eigenschappen van de prototypische Nederlander verspersonlijkt. Maurits Lijnslager, het hoofdpersonage van de gelijknamige roman van Adriaan Loosjes (1808) geeft gestalte aan een lange (maar vermoedelijk niet-exhaustieve) lijst van vaderlandse deugden: eenvoud, deugzaamheid, godvruchtigheid, verdraagzaamheid en huiselijkheid. Dé Nederlander blijkt geen krijgsman of politicus te zijn – de vaderlandsliefde van de vroege negentiende eeuw is nauwelijks te vergelijken met het militante nationalisme van halfweg de twintigste eeuw – maar een koopman uit de zeventiende eeuw, met opvallend veel Biedermeier-trekjes: Maurits Lijnslager is een negentiende-eeuwse personage in een zeventiende-eeuwse setting.

Jensen stelt expliciet: ‘[a]ls dit boek iets duidelijk wil maken, dan is het wel dat heldendom plooibaar was naar de tijdsomstandigheden. Helden werden toegeëigend en geplooid naar de eigentijdse behoeften’ (p. 12). Hoewel de bespreking van Maurits Lijnslager als de climax van het boek kan beschouwd worden, is die plooibaarheid het best te merken in het hoofdstuk dat Jensen gewijd heeft aan de verheerlijking van de vandaag goeddeels vergeten Floris van Montmorency, heer van Montigny.

De historische figuur Montigny was de broer van de veel bekendere Hoorne. Hij werd in 1566, vlak voor de Beeldenstorm, als gezant van de Nederlanden naar Spanje gestuurd, maar werd daar in 1570 op beschuldiging van majesteitsschennis en hoogverraad gevangen gezet.

Hij overleed in de cel, officieel aan natuurlijke oorzaken, maar al heel snel circuleerden geruchten dat Filips II die natuurlijke dood zou hebben bespoedigd – historisch onderzoek heeft uitgezonden dat Montigny inderdaad op geheim koninklijk bevel gewurgd werd. Montigny als slachtoffer van de politieke kuiperijen van de Spaanse koning, en dus martelaar van de Nederlandse opstand? Zo lijkt hij te beantwoorden aan het profiel van de ideale held van het vaderland. Maar Montigny is een figuur in de marge van de grote geschiedenis: hij is geen Oldenbarnevelt, geen De Witt, geen Egmond of Hoorne. Bovendien was hij een devoot katholiek, afkomstig uit een Frans adellijk geslacht, en gouverneur van het Belgische (Franstalige) Doornik. Toch wijdde Hendrik Harmen Klijn in 1821 een toneelstuk aan deze strijder voor rechtvaardigheid en vrijheid, met groot (zij het kortstondig) succes. Ongeveer dertig jaar later, in het onder-tussen onafhankelijke België, maakte de Vlaamse Frans van Geert van diezelfde Montigny een Vlaams-katholieke held. Door haar lezing van de verschillende literaire teksten telkens te koppelen aan de verschillende politieke en culturele context waarin de teksten geschreven zijn, slaagt Lotte Jensen erin de plooibaarheid van Montigny als vaderlandse held bloot te leggen, én te verklaren.

Jensen concentreert zich bijna uitsluitend op de Nederlandse literatuur van de vroege negentiende eeuw. Daardoor blijft een opmerkelijk gegeven enigszins onderbelicht: het negatieve imago dat achttiende-eeuwse buitenlanders hadden van de Nederlander werd in het begin van de negentiende eeuw niet tegengesproken, wel integendeel: die eigenschappen werden net ingezet als na te streven idealen. Uitlatingen zoals die van Kant over de krenterigheid en te ernstige zakelijkheid, van Schiller over de grote nadruk op nutsoverwegingen, of het feit dat ‘Dutch’ in het achttiende-eeuwse Engels de nevenbetekenis van ‘pijnlijk nauwgezet’ had, werden geïnterpreteerd als spaarzaamheid, nuchterheid, precisie. Of zoals een twintigste-eeuwse Nederlandse grootheid het onvergetelijk uitdrukte: ‘elk na-deel heb zijn voordeel.’

Christophe Madelein